

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Георги Донев
на дисертационния труд на
Станислава Рашева

за присъждане на образователна и научна степен
„доктор”

НА ТЕМА:

Специфика на религиозно-философските идеи в дофилософската
епоха на Древна Индия (VI – IV в. пр. н. е.)

Професионално направление: 2.3. Философия

Докторска програма:

История на философията (Източна философия)

Научна специалност: История на философията

Актуалността на темата на дисертацията се определя от съвременното интензивно развитие на изследванията в областта на формирането на индийската философия.

Обект на изследването са дофилософските учения на Древна Индия от периода VI – IV в. пр. Хр., чието идейно и понятийно развитие определя възникването на индийската философия.

Предмет на изследване са религиозно-философските идеи и нерелексивните понятия през периода, определен като „дофилософски“ и тяхната езикова експликация, която става основа за формирането на трансцендентния език на практическата философия в Индия

Основната цел на докторантката е да обоснове формирането на индийската философия чрез културологична и метафизична езикова реконструкция на философско-религиозните идеи в Индия.

Задачите на изследването са: да се реконструира чрез посочените методи понятийната система на древно - индийските религиозно-философски идеи; да се установи тяхното развитие и обоснове метаезиковото разбиране на

трансценденцията като морално–нормативна система в практическата философия; да се експлицира идеята за метаезик език, който генерира трансценденталните интерпретации на „съществуването“.

Методите на дисертационното изследване са: историко–философски /аналитичен и синтетичен/; историко–философска компаративистика; феноменологичен, херменевтичен, метафизично–лингвистичен и културологичен.

Дисертационният труд е в обем от 251 страници и се състои от увод, три глави и заключение. Библиографията съдържа 222 източника: 103 от тях са на кирилица (български и руски език), 119 са на латиница, посочени са 11 преводи на източници от санскрит.

В първа глава докторантката изследва влиянието на индийската култура в генезиса на дофилософските учения. Приложен е методът на „културен дискурс“. По този начин се експлицира „предразбирането“, което е дадено за индивида като смисли на културата, които се преживяват субективно и се определят като „антропологична проекция“, т. е. битието е преживяване на априорния смисъл, зададен от културната матрица /стр.9/. Тази предрефлексивна форма е определена чрез понятието „културен дискурс“. Заложена в културния дискурс вариативност създава интерпретативни мрежи, чиито релации трябва да бъдат рефлексивно проявени чрез езика. Идеята за формалната структура на езика се поражда от множествеността на културните езици, които имат социална детерминираност.

Докторантката, метафизически евристично, насочва своето изследване към експликацията на културологичното езиково основание за възникването на метаезика. Създаването на функционалната понятийна система на метаезика започва да генерира трансценденталния смисъл на културните интерпретации. Докторантката аргументира понятието „дофилософия“, като езикова структура, която възпроизвежда априорните смисли на културата без да генерира онтологични модели. Философията възниква със създаването на метаезика. Методологията, която използва докторантката съдържа критерии за разликата между генеративната функция на езика и дорефлексивния смисъл на културологичното разбиране на езика. По този начин, философията е резултат от независимостта на метаезика от

културологичните интерпретации. Изследването е насочено към експликацията на метаезиковата независимост на философията.

Във втора глава докторантката анализира варновата структура обществото, като фактор за възникването на понятия, чрез които да се систематизират социалните отношения. В този социално-културен контекст е определено понятието „дхарма“, което е „идеалът за хармония и ред и експлицира космическите и земни измерения на съществуването“ /стр.60/. Релацията на „дхарма“ и варновото общество се определя от понятието „варна-дхарма“, което е морална норма с религиозна и правна функция. Смисълът на идеята за дхарма е постигане на единна система за социална регулация. Докторантката обосновава тезата, че социо-културният генезис на дхарма придобива метафизически смисъл в постигането на „освобождение“ от сансарното битие /стр..

Докторантката прави социално-културен анализ и на езика, който е свързан с религиозните ритуали. Този език се различава от ежедневния език понеже неговата функция е да създаде преживяване и участие в трансцендентална форма на съществуване. Поетично-описателната функция на ритуалния език се развива постепенно, като преодолява мистичната форма на разбиране чрез интроспекция и става основа за възникване на метаезика в граматиката на Панини /стр. 68/. Докторантката анализира и „играта на словото“, която се практикува от жреците брахмани в предаването на знанието и създаването на метафизични диалози. Развитието на традицията „учител-ученик“ в Упанишадите придобива значение на философски диалог /стр. 76/.

Във втора глава докторантката систематизира понятията на Упанишадите. Основният принцип на учението се изразява като самопознание, което се постига чрез аскеза и преодоляване на каузалното отношение със света. Понятието „брахман“ определя космогонията като генезис на света и е негов универсален закон. Той е единство на съществуващото като микрокосмос и макрокосмос, или безличната душа на вселената.

Докторантката анализира етимологията на думата брахман като показва, че значението ѝ се развива от ритуално понятие за молитва до понятие, което има структурно-формираща функция на битието /стр. 108/.

Метафизическото определение на брахман е „върховна реалност“, различна от променливата реалност на света. Резултатът от реконструкцията

на понятието „брахман“, с което съм съгласен, е, че брахман не е субстанция, а генеративна функция на Вселената. Евристичността на тази теза се развива от граматиките с въвеждането на метаезика – „брахман не е това, което се говори, а това, чрез което се говори“ /стр.111/. В този метаезиков контекст е реализирана и реконструкцията на понятията: „атман“ /трансцендентална форма на съзнание, която е отвъд – „знание – незнание“ и „тяло-душа“;/ ишвара – личностен Бог /създател, спасител, проявление на безличния брахман, demiург;/ „време“ /вечно, неделимо, неизмеримо;/ „мая“ /неистинно явяване в природата, субстанциална форма на атман, илюзорност на профанното битие;/ „йога“ /съзнателно постигане на истинно познание, постигане на свобода, непосредствено отношение към трансценденцията;/ „карма“ /морална причинност, справедливост/.

Евристичният резултат от реконструкцията на докторантката следва от експликацията на функционалната определеност на метафизическия принцип, който създава концептуалната система за десубстанциализацията на съществуването. В този смисъл е постижима свободата на човека от профанното битие. Функционалното разбиране на трансценденцията е теоретичната основа за демитологизирането на понятията, преодоляване на тяхната религиозна и ритуална семантика. По този начин се открива възможността за формална структурна концептуализация на трансценденталните модели, която генерира философското мислене и познание.

В трета глава докторантката изследва създаването на граматиката на езика, като основен теоретичен фактор за възникването на философията. Философското представяне на космологията и човешкото съществуване е винаги в трансцендентна форма на разбиране, поради което самите интерпретативни форми, като обекти, нямат значение за откриване на истината на съществуването.

Метафизиката е априорна форма на отношение към съществуването, която се постига чрез освобождаване от абсолютния свят на обектите и в този смисъл тя е метаезик. Докторантката показва че аналогично разбиране за метаезик се съдържа в граматиката на Панини /„Осемкнижие“/. В нея е приложен изцяло структурен подход, който се изразява в комбинаторика на символи по определени правила. По този начин всяко съдържание на термините се определя от априорната форма на синтаксиса. В

този смисъл разбирането на съществуването на обектите се реализира чрез трансцендентната форма на езика, защото тя въвежда априорната синтеза в семантичната структура на езика. Докторантката показва, че формалният метод на Панини е евристичен за съвременните изследвания в лингвистиката /генеративната граматика на Чомски/ и математическата логика /стр. 158/.

Метаезикът изучава начина /математически, логически, граматически/ на априорното представяне на обекта. В този смисъл обектът няма самостоятелно съществуване, а се открива за разбиране във феноменологична форма чрез трансценденцията. В граматиката на Панини обектът е феномен на езика. Следствието от този принцип е, че се обосновава десубстанциализирането на обекта, който в езика се изразява чрез логически субект. Феноменът възниква чрез предиката, който експлицира правило на метаезика. Ако се използва съвременна терминология феноменът може да се определи, като описание на „езиковите факти чрез мрежа от метаправила и се намира в генеративната граматика“ /стр. 161/.

В граматиката на Панини е обоснован формалният метод за изследването на езика, който задава деструкцията на субектно-предикатния език и открива трансцендентното метаезиково основание на света и човешкото съществуване. В този смисъл съществуването е феномен, т.е. обект в трансцендентална форма, който се определя от трансценденцията. Метаезикът на Панини преодолява семантичната доминация на интрепретациите в митологичния и религиозен език на ведите, което е критика на субстанциалното, обектно разбиране на езика. Откриването на формалния език генезис на феномена се превръща в основа за формулирането на философския принцип затова, че смисълът на съществуването е отвъд съществуването.

Анализът на докторантката обосновава извода, че „граматиците и граматиката в Древна Индия още през 5 век пр. Хр. задава по свой собствен път първите теоретични структури и формират метафизичната основа на мисловността“ /стр. 164/.

Съществена част от изследването е отделена на възникването и развитието на логическия език, който открива трансценденцията без да се свежда до крайната форма на логическия субект.

В глава трета докторантката анализира логическата форми на аргументация, въведени в диспутите на шраманите, известна като чатушкоти /тетралема/ - четирите върха. Тази логическа форма изчерпва вариантите за

комбинация на „теза“ и „антитеза“ и насочва разбирането за човешкото съществуване отвъд крайността.

Докторантката изяснява, че понятието крайност в индийската дофилософия се определя чрез практическото време – цикличното време /стр. 207/, а понятието безкрайност се определя като неограничено продължаваща причинно-следствена редица в цикличното време. Целта на тетралемата е да преодолее границите на времето определение „крайност – безкрайност“.

В този смисъл човешкото съществуване не може да бъде разбрано като синтеза на теза и антитеза. Синтезата в тази логическа форма не преодолява крайността на съществуването, което остава в „профанното битие“, затова четвърта логическа фигура на тетралемата не допуска синтеза на теза и антитеза. Това означава, че трансцендентното основание на съществуването не може да бъде „открито“ чрез логическия език, който е обоснован от субектно-предикатната структура на абсолютизираната форма на обекта. В този смисъл докторантката формулира много съществена за възникването за индийската философия теза, че чатушкоти е по-евристична форма на мислене от двузначната логика и от синтезата на нейните контрадикторни пропозиции. Индийските мислители въвеждат логически език, който открива трансценденталната форма на света и човешкото съществуване.

Възникването на философията се определя от формирането на понятия и понятийна система, която открива и включва трансценденцията като конститутивен принцип в разбирането на съществуването на отношението „човек-свят“. Докторантката обосновава тезата, че чатушкоти е метаезик, който формира разбиране на съществуването отвъд самото съществуване.

Тетралемата определя релативната форма на пропозициите, което означава комбинаторика, разширяваща ограниченията на посочените логически езици. Феноменалните форми на съществуването се експлицират от синтеза, която е определена от трансценденцията и не могат да бъдат интерпретирани чрез семантиката на логическия субект. В този смисъл имаме синтеза на априорни предикати, а не на обекти, което е в съответствие с разбирането на Панини за метаезик.

Докторантката познава и анализира изследванията на чатушкоти в българската, руската, западната и индийската философия. В дисертацията са типологизирани съвременните концептуализации на тетралемата, като

изводът е че чатушкоти определя поливариантни интерпретации на съществуването и се явява метаезикова основа за формирането на индийската философия.

Докторантката осъществява сравнителен анализ на логическите езици в Гърция и Индия като обосновава изводът, че четвъртата фигура на чатушкоти не се съдържа в логическия метаезик на гръцкото мислене. Станислава Рашева аргументира тезата, че средния път на Буда, който е основа за разбиране на трансценденцията, се основава на тетралемата /стр.184/. Средният път не допуска теза, антитеза и тяхната синтеза, а оставя отворена интерпретацията, която се генерира от метаезика.

Докторантката проследява развитието на чатушкоти от Нагарджуна и школата на Мадхамяка като резултатът е отричане на значението на „време“, „пространство“, „причинно-следствена връзка“, защото те са измерими параметри на крайността /стр. 186/.

В трета глава докторантката анализира шраманския период /VI - IV в. пр. Хр./, през който се преодолява доминацията на брахманската традиция. През Шраманския период възниква критично преосмисляне на митологично-религиозната традиция, създадена от ведите. От позицията на функционалното разбиране на трансценденцията се реконструират отношенията „крайност-безкрайност“, „истина-профанно битие“, „свободна воля - сансарно съществуване“. През този период възникват учения независими от ведическата традиция. Идеите на шраманите отричат религиозната догматизация и социалното статукво на брахманската варна.

Докторантката обосновава тезата, че възникването на философията в Индия се определя от опозицията на брахманите и антибрахманските учения – адживики, будизъм и джайдизъм. Шраманите въвеждат метафизически метаезик, който определя идеен плурализъм и поливариантна интерпретация на възприемането и описанието на трансценденцията, което е форма на критика на учението на ведите и властовата структура на обществото.

Трансценденталното определяне на плурализма на съществуването въвежда форма на алтернативност в разбирането на човешкото битие. В този смисъл се оказва, че учението на ведите е само една от дорефлексивните форми за постигане на трансценденцията. Въвеждането на функционален метаезик от шраманите изключва догматизирането на безалтернативното разбиране на метафизическия генезис на съществуването. Затова шраманите

са определени като първите философи на Индия /стр.191/. Изводът на докторантката от метафизическото обосноваване на идейния плурализъм е, че освобождаването от сансарното битие може да се постигне от всеки, независимо от варната към която принадлежи.

В трета глава докторантката експлицира учението на Буда за четирите благородни истини и отсъствието на субстанциален „Аз“ – „ан-атман“. Четирите истини концептуализират човешкото съществуване чрез понятията: „страдание“, „желание“, „освобождаване“ и „благородния осмечленен път“. Профанната форма на човешкото съществуване се определя от желанието, което поражда страдание. Страданието е индикатор за крайната форма на съществуване в абсолютна нефеноменологична форма на битието.

Оставането в крайността е състояние на „сансара“, което се определя от закона на карма. Преодоляването на крайността – страданието се осъществява чрез осемчелния път до постигането на „нирвана“. В този смисъл нирвана е откриването на трансценденцията чрез система от практики: медитация – „дхяна“, концентрация – „самапати“, концентрация – „самадхи“. Причината за възникването на страданието е незнанието на истинното основание на съществуването /стр. 209/. Докторантката показва, че тази неистинност се поражда от понятието „Аз“. Затова в учението на Буда е въведено понятието „ан-атман“, или отричане на „Аз“ като същност, която определя човешкото съществуване. В този смисъл понятието „Аз“ няма генеративна функция в експликацията на трансценденталната форма на съществуването. Нирвана се постига единствено със забрана на субстанциалната форма на „Аз“. Докторантката обосновава тезата, че „истината на ан-атман води до преодоляване на желанията и оттам до прекратяване на страданието /стр.213/.

Изключването на атман от метаезиката въвежда разбирането за човека във формата на феноменално съществуване. Релативната форма на съществуването на феномена се определя с понятието „дхарма“. От тази позиция докторантката прави извода, че „вътрешният опит на човека в будизма е свързан с универсализма на човешкото битие чрез системата от сканхи /стр. 214/. В заключителната част на дисертацията е анализиран трудът на Каутиля „Артхашастра“, в който е обосновано понятието „анвикшики“. Това понятие се експлицира от трансцендентен синтетичен принцип и е методологическата основа за въвеждането на истината за феноменалния свят

в другите науки /икономика и политика/. В този смисъл анвикшики е синоним на философия /стр. 228/.

Евристичният резултат от изследването се изразява в „откриването“ на трансценденцията чрез функционалното разбиране на метаезика, което се експлицира от концептуалната структура на практическата философия.

Въпрос към докторантката: може ли да анализира понятието „карма“ в контекста на западно-европейското понятие „съдба“ от гледна точка на моралните норми?

Приложен е автореферат /30стр./, който представя синтезирано структурата и съдържанието на дисертацията.

Резултатите от изследването са апробирани на три научни конференции и три публикации по темата на дисертацията. Нямам съвместни публикации с докторантката.

Заключение: дисертацията е завършено научно изследване, реализирано на високо теоретично ниво. Тезата е доказана и представя значим научен резултат. Давам положителна оценка на дисертацията и препоръчвам на научното жури да присъди на Станислава Рашева образователната и научна степен „доктор“ по философия

30.04.2021 г.

доц. д-р Георги Донев.....